

Varga Emőke könyvei az illusztrációról

Kass János illusztrációi *Az ember tragédiájához*

Salamon Nándor

SZÓTÁRRAL OLVASANDÓ!

KÖNYV AZ ILLUSZTRÁCIÓRÓL

A megszokottnál nagyobb érdeklődéssel nyitottam ki Varga Emőke első, Kass János illusztrációival foglalkozó tanulmánygyűjteményét (*Kalitka és korona*, Bp., 2007). Kíváncsiságomat több ok is táplálta. Áttételesen magam is foglalkoztam a neves, Kossuth-díjas grafikus munkásságával, bibliográfiáit (Gál József munkája) méltatva. Másrészt néhány neves művésznünk (Bartha László, Szántó Piroska, Szász Endre) meseillusztrációit tárgyaló szerény dolgozataimmal igyekeztem gyarapítani a szerző által is méltánytalanul mellőzött művészeti területről szóló írások számát. Ez utóbbiakkal foglalkozva tapasztaltam, hogy mennyire foghíjas az illusztráció elméleti kérdéseivel, tudományos rendszerezésével érthető „magyar nyelven” foglalkozó szakirodalom. Természetes, hogy reménykedtem, ezúttal bővíthetem ez irányú ismereteimet.

Sajnos a tartalmas gondolatokat, ismereteket közlő írások, mondatok azonban olykor csak egy idegen szavak szótárával olvashatók, értelmezhetőek. Nehezíti az olvasó helyzetét, hogy az egyes fogalmakhoz, meghatározásokhoz csatolt hivatkozások, jegyzetek és magyarázatok feltételezik tájékozottságát a különböző tudományágak forrásainak nemzetközi és történelmileg kialakult ismereteiben. Holott ezek a hivatkozott kiadványok nem egykönnyen érthetőek el. Már a lényegyet közlő fejezetcímekben és szövegoldalakon is olyan fogalmakat találunk, amelyekre többségében van magyar szavunk.

A szóban forgó második, a Kass-tematikát (is) gazdagító, de általánosabb érvényű kötetét (*Az illusztráció a teóriában, a kritikában és oktatásban*, Bp., 2012.) kézbe véve, azt forgatva sem változtak tapasztalataim. A tudós kutató és szerző visszatérően hivatkozik tanulmányaiiban arra, hogy a nyugati, gazdag szakirodalommal, képeskönyvkutatással, elméletekkel és rendszerezéssel ellentétben a hazai szakma alig vagy csak másodlagosan foglalkozik az illusztráció tudományos vizsgálatával. Ezért vállalkozik

kutatási eredményeinek közlésével a hiányok részbeni felszámolására.

A kötet figyelmet felkeltő borítóján olvasható nagybetűs címszó – nyomatékossíva a nagy Ó-val! – jelzi tanulmányainak fő tárgyát, míg az apróbb betűvel szedett fogalmak arra utalnak, hogy ezen belül három terület – az elmélet (teória), a kritika és az oktatás – kérdéseivel foglalkozik. Az egyes fejezetek gondolatmenete lényegében a szöveg és kép egymásra gyakorolt hatását, a kölcsönösség és ellentmondások jellegét elméletileg közelíti meg, és példák elemzésével igyekszik igazolni a megállapítások érvényességét. Bevezetőjében is utal arra, hogy a felvetett problémák bonyolultak, szerteágazóak, így tanulmányai sem képelemzések, ezért „műfajuk” nehezen határozható meg.

A kötet tizennyolc tanulmányát három nagy egységbe sorolta a szerző. Mindegyik megjelent már – esetleg más címen, változatban – különböző kiadványokban, ezért indokolt egybegyűjtésük. Csoportosításukat a téma és tartalom rokonsága szabta meg. Az első kettő igazodik a könyv címéhez, míg a harmadik tanulmányfüzér *Az ember tragédiája* illusztrálásának elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik.

Az első harmadot elfoglaló tanulmányok lényegében az alapvetés szándékát valósítják meg. A szerző kiindulópontja, hogy az illusztrációkutatás másodrendű tudományterület, e helyzet pedig változtatást követel. Nyilvánvaló célja, hogy kutatásaival segítse a tisztázást. Ennek jegyében magyarázza a fogalmakat, a kép és szöveg összefüggéseit, s javaslatot tesz a rendszerezést segítő új módszer alkalmazására. Nyugati szerzőket idézve elsőként helyzetelemzést készített a szöveg és kép kutatásának korábbi és jelenkori hazai állapotáról. Részletesen vizsgálta a befogadás kérdését, felvázolta a műfaj ontológiai modelljét. Újabb részben a rendszerezés történetét, majd a jelenleg használatos módszert elemezte. „Saját

klasszifikációnk kialakításakor fontosnak véltük a dinamikusság elvének betartását.” – indokolta az illusztrációk négy típusának meghatározását, osztályba sorolását. Az átjárást sem kizáró típusok alkalmazását javasolja, úgymint metaforikus, metonimikus, szinekdotikus és ironikus illusztráció. Abban egyetérthetünk vele, hogy az elmélettel foglalkozók és az illusztrációkritikát gyakorló szakemberek haszonnal alkalmazhatják az egyes megközelítési módokat.

Az elmélet pillérének tekinthető négy dolgozatot követő tanulmányok gyakorlatiasabb területre vezetnek. Az illusztráció és a különböző tudományágak kapcsolatának vizsgálatát követően a kritika („a kortárs hazai kritikában ma senki földje”), a gyermeknevelés, oktatás és a társművészetek viszonyát elemezte. Egy mai mesekönyv példáján szemléltette elméleti okfejtéseit. Innét már logikusan lép át az oktatás-nevelés területére. Sarkalatos kérdést érint, amely nemcsak a jelen, hanem a jövő nemzedék kultúrája, műveltsége szempontjából sem lehet közömbös. Az irodalom, benne az illusztrált könyv nevelő hatásának érvényesítésében a család mellett kiemelt feladat hárul az óvónőkre, tanítóokra. Nem mindegy, hogy milyen felkészültséget szereznek képzésük alatt. Szerzőnk tapasztalata szerint e téren komoly tartalmi és szemléletbeli hiányok jellemzik a felsőfokú oktatást. Igyekszik iránymutató pontokat, módszertani javaslatokat adni a probléma kezeléséhez.

Az élet valóságához visznek közelebb a második rész tanulmányai. A vizsgálódás tárgya könnyen megragadható: a növekvő gyermek első könyv-, kép- és szövegélményét jelentő lepreollóval foglalkozik behatóan. A témakört a betű, az írás, az olvasáskultúra helyzetével és a médiával kapcsolatos viszony áttekintésével exponálja, összegezve negatív tapasztalatait. Részletesen foglalkozik a könyvkiadás, a szerzők – meseírók és illusztrátorok –, az oktatás és a család feladataival, felelősségével. Kellő határozottsággal bírálja a minőség követelményeit felülíró piaci érdekeket.

A kutatás hazai helyzetképét a piac feltérképezésével egészíti ki. Riasztó jelenségnek ítéli a giccs térhódítását. „A lepreollók giccsképei megfelelkezve

saját feladatukról, a gyermeki tekintet leigázását tűzik ki célul”. Toldjuk meg azzal, hogy a „tömegember” igénytelenségét készítik elő. Okfejtéseit minden esetben példákkal támasztja alá és megoldási javaslatokat, járható utakat jelöl meg. Külön tárgyalja a szöveganyag és a képek múlt idővel összefüggő, tartalmi és formai változásait, a választott „mintákat” tüzetesen, apró részletig elemzi. Végezetül a lepreollóolvasás jellemzőit felsorolva két figyelemre méltó észrevételét rögzíti. Idézetet kölcsönözve emeli ki, hogy „a lepreolló a szóbeliség iránti öröm műfaja”. Erről megfelelkezve a kommersz kiadványok ezt az örömforrást, a „mesélői-mesehallgatói kultúra kimunkálását” teszik lehetetlenné.

Eleget téve a szerkesztői szándéknak, amely ismertetőnkől főként a Kass János munkáira vonatkozó dolgozatok méltatását várja, eltekintünk a további részletezéstől. Mielőtt azt megtennénk, nem kerülhetjük meg a tanulmánykötet harmadik nagy fejezetét, amely néhány Tragédia-illusztrációsorozat születését és jellemzését végzi el.

Könnyen illusztrálható-e Madách műve? – e kérdésre egyértelmű „nem” a válasza. Az érvek között az elvontságot, a képszerűség hiányát említi meg: „A látványi elemek részleges kiépítettsége kevésbé teszi tehát illusztrálásra »alkalmassá« a pretextust”. A „feladat” mégis rendre aktivizálja a művészek képalkotó erőit. Buday György, Kondor Béla, Bálint Endre, Farkas András – s számos, itt nem említett grafikus – feldolgozásai nagyon eltérő változatokat eredményeztek. A szerző mindegyik sorozatot részletesen boncolgatja. Felvázolja keletkezésük történetét, nyomon követi a megvalósítás lépéseit, kialakult belső rendjét. Értékeli a műveket a szöveg megfelelése, az esztétikai szempontok, a kompozíció és a technikai megoldás alapján. Esetenként nem tartózkodik a bíráló megjegyzésektől sem.

E blokkban olvasható a szerző Kass János rézkarcait tárgyaló dolgozata is. Némely részletei ismerősek az előző kötetből, de új szempontokat is bevont vizsgálódásai körébe. Nyilván az „előadás” természetéből fakad, hogy mintegy felére csökkentette a terjedelmet, téziseihez kevesebb idézetet használt föl a dráma szövegéből.

Az alapkérdés – ha jól értettük – egyszerűsítve: miként jelentkezik a dráma fogalom és képalkotó jellege a művész rézkarcain? Az okfejtésből kirajzolódik, hogy Kass nem mindig a fő témára összpontosított. Sőt! Szabadon kezelve anyagát olyan alakokat, tárgyakat, mozzanatokot is ábrázolt, amelyek nem is szerepelnek a szövegben. Ádám jobbára felismerhető a rézkarcokon, de némely esetben mellékfigurába „rejtőzik”. Az sem bizonyos, hogy feltétlenül a kompozíció központi szereplője. Inkább elvegyül a tárgyak között, ilyenkor szerepét a keretoztásban vagy a háttérben „szemlélő és beszélő” kis alakok teszik világossá.

Az illusztrációkon zömében a tér kifejezésére a középpontos távlat törvényeit alkalmazza az alkotó, de nem kezeli mereven a nézőpontot. Esetenként kis terek kapcsolatából hozza létre a többrétegű, de azonos rangú terek rendszerét. A jelenetek „megrendezését” ugyancsak a szabad építkezés jellemzi. Nem mindig él az egyetlen szín történéseinek ábrázolásával. Időben korábbi és majdan bekövetkező cselekményeket láthatunk együtt, esetleg a szövegben nem található mozzanatokkal, utalásokkal kiegészülve. Így szöveg és kép megfelelése nem feltétlenül érvényesül mindenkor a grafikai lapokon. Az is előfordul, hogy a „szereplők” testetlenek, térbeli helyzetük sem tisztázott és ezért nehezen azonosíthatók a szemlélő számára.

Szerzőnk igyekszik gondolatmenetét több kiválasztott képen (pl. bizánci szín) szemléltetni, de megállapításai időnként elmerülnek a szakzsargon útvesztőiben. A jelképek kiemeléséről szólva az alábbiakat olvashatjuk: *„A kompozíció mint egészelvű rendszer dominanciáját mondja ki a perspektívus projekció és a scenikus koreográfia felett”*. A tanulmányt lezáró megismételt kérdésre – miszerint a *„dráma és illusztrációi együttműködnek-e abban, hogy meg- és felerősítsék a befogadói élményt?”* – megint csak felfejthetetlen szövegbe rejti a választ. Nem lettünk okosabbak az alábbi sorok láttán sem: *„az ikonikus jelölők önreflexitásán túl példáját adják a reprezentáció művészi aktusára történő »rámutatásnak«, a perspektívus projekció általi elbizonytalanításnak, a scenikusan exponálhatatlan alakok figurálásának”*.

Az előző kötetből vette át a szerző Kass Jánosnak Szabó Lőrinc *Hörpintő* című verse illusztrációiról készített elemző dolgozatát, amely a közkedvelt leporelló rajzainak szövegmegfelelését, a versben rejtőző mozgások képi átírásának lehetőségeit és megvalósítását taglalja. Az életkorból adódóan elsősorban a hallgatók-nézők, a hangzás és látás egyidejű befogadását szolgálja a vers és kép. Az összevetés számos érdekes, a „többszereplős” folyamat lényeges és apró mozzanataira hívja föl a figyelmet. Magát az egyes képtáblákat részletező, ám bonyolult elemzést, bár igencsak kerékbe töri nyelvünket, mégis mintaszerűnek és követhetőnek ítéljük. Értékeli a színek (ellentétek, egyensúly, ritmus), a vonalak formaalkotó szerepét. Még arra is választ ad, miként került képbe a versben egyébként nem említett elefánt, s milyen jelképpel ruházta föl a művész.

A harmadik dolgozat tárgya köthető legszorosabban a pedagógia, az oktatás témaköréhez. A sokoldalú Kass János ugyanis egyebek mellett elkészítette az ábécéskönyv új generációjának egyik lehetséges változatát. Varga Emőke a könyv kapcsán fejti ki nézeteit, mélyre ásva az illusztrált tankönyv rejtelmeibe. A bevezetőben felvillantott helyzetkép eléggé lehangoló, de a képáradat ellenére – amely az írott, nyomtatott szöveg helyére tolakszik – az ábécéskönyv egyelőre megkerülhetetlen a gyermeki világkép kialakulásában. Egyetértünk a szerzővel a tömegkép szemléletet és személyiséget károsan torzító hatásairól alkotott véleményével. Kass munkájának grafikai előzményeit feltárva (művek, díjak, kiállítások) az erkölcsi alapállás elsődleges megfogalmazását tartja fontosnak. A követelmények közül a szépségeszményt, az enciklopédikus szemléletet és a tankönyvírók koncepcióját emeli ki. Mindezek adottak voltak a vizsgált könyv esetében. A vizsgált lapokon a pontosság, a gyermeki világkép, az optimizmus, a beállítás, az elemek aránya, a megjelenítés eszközei és módja, a kompozíció, a főszereplő érvényesülésére mutat rá. Az ábécéskönyv szövegei és illusztrációi általában jól szolgálják a gyermek meg- és önismeretének alakulását, de néha egyik vagy másik eltér az egyértelműségtől. Példának a szimmetria megbontásával,

a humoros vonások hangsúlyozásával vagy a térábrázolás szokatlanságával. Kass János könyvének értékét abban látja, hogy érvényesít bizonyos fokozatosságot, közelít a „felnőtttes” illusztrációk felé, de megőrzi azokat az erényeket, látásmódot, amelyek a teljesség felé vezetnek. Az alkotók azonban nem állítják, hogy ez az út nehézségek nélküli.

Varga Emőke alapos ismerője témájának, tájékozott a vonatkozó szakirodalomban. Bizonyítja a csatolt irodalomjegyzék és az idézetek, hivatkozások nagy száma. Érdeemes lenne az idegen szavakat közérthetőbb magyar kifejezésekre cserélnie.

(Varga Emőke: *Az illusztráció a teóriában, a kritikában és az oktatásban*. Bp., 2012. L'Harmattan Kiadó)